

Мороз Петро Володимирович –

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України.

Коло наукових інтересів: методика навчання історії, питання підручникотворення з історії, теорія і методика дослідницького навчання історії. Автор і співавтор понад 70 наукових праць, зокрема підручників і посібників з історії.

Мороз Ірина Володимирівна –

науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України.

Коло наукових інтересів: теорія та методика навчання історії, проблеми сучасної шкільної історичної освіти, питання підручникотворення з історії. Автор і співавтор понад 20 наукових праць.
e-mail: pmoroz@ukr.net

DOI <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2018-4-99-109>

УДК 373.5.016:94(100)|(072)

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ

«Дитина від своєї природи-допитливий дослідник, відкривач світу... Слід дитини спонукати до самостійної пізнавальної діяльності, формуючи з малих літ допитливість, прагнення до навчання, яке має бути радісною працею».

В. Сухомлинський

Статтю присвячено аналізу практики організації дослідницької діяльності в процесі навчання історії в закладах загальної середньої освіти. З метою встановлення фактичного стану використання дослідницького підходу у вивченні історії авторами статті було проведено анкетування вчителів, глибокі інтерв'ю та бесіди з ними. Аналіз відповідей вчителів дав авторам підстави стверджувати, що переважна більшість респондентів розуміє актуальність організації дослідницької діяльності в процесі навчання історії в основній школі та бажає освоїти відповідну методику. Результати анкетування також дали змогу авторам виділити основні чинники, що ускладнюють упровадження дослідницької діяльності в процес навчання історії. У статті визначено перспективи подальших досліджень, що пов'язані з розробленням, апробацією та впровадженням в освітній процес методики комплексного розвитку дослідницьких здібностей учнів, навчальних програм та шкільних підручників на засадах дослідницького підходу.

Ключові слова: процес навчання історії; дослідницька діяльність; анкетування.

Постановка проблеми. Цивілізаційні зміни, що відбуваються у світі, висувають нові вимоги до розвитку освіти в цілому. Стрімкий розвиток високих технологій, шалений потік різноманітної інформації поставили на порядок денний професійну мобільність - людина протягом життя має підвищувати кваліфікацію, освоювати нові технології, професії, а часом змінювати сферу зайнятості. Нині суспільству потрібні не лише високоосвічені, а люди з нестандартним, творчим типом мислення, які можуть самостійно приймати відповідальні рішення та прогнозувати їхні наслідки; здатні до активної інноваційної діяльності; такі, що відрізняються мобільністю та конструктивністю підходу до розв'язання проблем.

Це означає, що школа, і вчитель історії зокрема, має орієнтуватися на використання таких педагогічних технологій та методик, за допомогою яких не просто поповнювалися б знання учнів із навчального предмета, а й розвивалися такі якості учня, як пізнавальна активність, самостійність, критичне мислення, вміння творчо виконувати завдання. Одним з ефективних способів досягнення цієї мети є організація дослідницької діяльності учнів як на уроках, так і у позаурочний час [4].

Нині дослідницька поведінка розглядається вже як стиль життя кожної сучасної людини, а не лише тих, хто займається науковими розробками. Потреба досліджувати навколишній світ – це одна із найбільш цінних та ефективних особливостей психіки людини, що забезпечує умови її адаптації до зовнішнього середовища, задоволення творчих, духовних та емоційних потреб. Особливої цінності набувають вміння швидко і ґрунтовно аналізувати проблемну ситуацію, здатність знайти рішення (часом нестандартне) цієї проблеми, взяти відповідальність за його прийняття.

Залучення школярів до дослідницької діяльності також дозволяє з успіхом вирішувати багато освітніх проблем, зокрема таких, що пов'язані з індивідуальним підходом, рівневою диференціацією, створенням позитивної навчальної мотивації, професійною орієнтацією. До того ж дослідницька діяльність зміцнює позитивну самооцінку, підвищує рівень домагань, породжує впевненість у собі й почуття задоволення від досягнутих успіхів [1; 2; 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині дослідницький підхід до навчання використовуються в багатьох школах і став предметом низки наукових досліджень. Певні аспекти організації дослідницької діяльності в процесі навчання історії в закладах загальної середньої освіти висвітлено в працях українських методистів (К. Баханова, В. Власова, Л. Задорожної, Ю. Малієнко, О. Пометун, С. Михайличенка та ін.), де приділено увагу питанням формулювання проблемних завдань і методики проведення уроків з окремих курсів історії з використанням дослідницьких методів навчання. Важливими для нашого дослідження були дисертаційні дослідження присвячені організації дослідницької діяльності з інших навчальних предметів та в початковій школі [1; 2; 3; 5]. У цих роботах не лише розкривається роль дослідницької діяльності учнів у становленні особистості учня, але й визначаються основні підходи до дослідження практики організації дослідницької діяльності в освітньому процесі.

Втім, історіографічний огляд проблеми дає підстави зробити висновок про відсутність спеціальних систематизованих досліджень структури й сутності дослідницької діяльності учнів основної школи в процесі навчання історії, невизначеними є психолого-педагогічні умови формування дослідницьких умінь і навичок. Відсутні також критерії виміру рівнів сформованості вмінь і навичок зазначеної діяльності особистості. Усе вищевикладене спонукало нас розпочати дослідження цієї проблеми. На першому етапі важливим було з'ясувати, яке місце посідає дослідницька діяльність учнів у процесі навчання історії в основній школі, а також які чинники негативно впливають на її організацію.

Формулювання цілей статті. Метою нашої статті є висвітлення практичних аспектів організації дослідницької діяльності в процесі навчання історії в основній школі. Для реалізації цієї мети були проведені опитування вчителів закладів загальної середньої освіти, бесіди, глибинні інтерв'ю (січень–квітень 2017 року). Анкетуванням було охоплено 147 вчителів історії з різних областей України (з них 105 респондентів через он-лайн опитування).

Анкета містила запитання як закритого, так і відкритого типів: серед варіантів відповідей вчителям надавалась можливість висловити свою думку або обрати пункт «інший варіант».

Із загальної кількості респондентів 48,3% - це вчителі, які працюють у сільській місцевості, та 51,7% – відповідно в місті. У статті також використані результати апробації методичного посібника Мороза П. В. «Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання історії України» [4].

Виклад основного матеріалу.

Запитання до анкети добиралися у такий спосіб, щоб з'ясувати ставлення вчителів до організації дослідницької діяльності в процесі навчання історії в основній школі, їхнього розуміння суті поняття «дослідницька діяльність»; які компоненти дослідницьких умінь вони намагаються розвивати у своїх учнів та які чинники негативно впливають на організацію дослідницької діяльності учнів на уроках історії в основній школі.

Результати проведеного нами анкетування свідчать, що переважна більшість опитаних вчителів історії (93,4%) позитивно ставляться до дослідницької діяльності в процесі навчання історії в основній школі. Відповідаючи на запитання «Як Ви вважаєте, чому потрібно розвивати дослідницькі здібності учнів? (виберіть декілька варіантів)» педагоги зазначали, що впровадження дослідницької діяльності в навчальний процес:

- ❖ сприяє створенню позитивної мотивації учнів до навчання – 84% (A)¹;
- ❖ забезпечує умови для повноцінного формування знань, умінь і навичок, передбачених освітніми стандартами та навчальною програмою з історії – 75% (B);
- ❖ стимулює вироблення навичок здобувати знання шляхом самостійного аналізу конкретного історичного факту чи явища – 75% (C);
- ❖ спонукає учнів до створення оригінального навчально-значущого продукту – 68% (D);
- ❖ дозволяє формувати активну, творчу особистість, яка здатна буде реалізувати себе в суспільному й особистому житті – 42% (E);
- ❖ розвиває критичне мислення учнів – 34% (F).

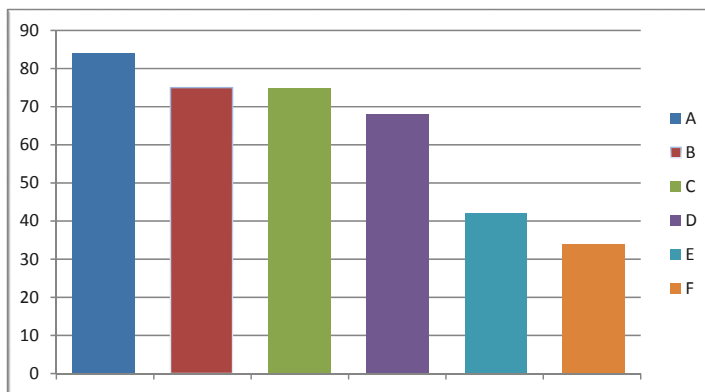

Рис. 1 Діаграма відповідей вчителів на запитання: «Як Ви вважаєте, чому потрібно розвивати дослідницькі здібності учнів? (виберіть декілька варіантів)»

Дане запитання передбачало також і відповідь відкритого типу. Респонденти зазначали, що розвивати дослідницькі вміння учнів важливо, оскільки:

¹ Літери в дужках позначають відповідний показник на діаграмі

- ❖ «...завдання школи не давати знання, а навчити самостійно здобувати знання з різних джерел інформації;
- ❖ дослідницькі здібності розвивають критичне мислення, що є надзвичайно важливим у сучасному світі;
- ❖ дослідницькі уміння формують новий образ учня, творчо та креативно мислячого, який у майбутньому зруйнує стереотипи сьогодення;
- ❖ у системі дослідницької роботи учень розвиває неординарне мислення та мотивує себе на результат;
- ❖ така робота розвиває особистість; формує предметні компетентності, розширює світогляд, поглиблює знання з предмету; заохочуючи учня до дослідницької роботи ми в майбутньому, можливо, отримаємо нового вченого;
- ❖ це потрібно як вчителю, так і учню. Для вчителя – це мотивація навчальної діяльності, виявлення обдарованих дітей, ДОСВІД. Учень не одержує готові знання, він їх здобуває сам у процесі дослідження. Вчитель не дає готові відповіді на проблемні питання, а пропонує учню: «Знайди їх сам». До того ж, дослідницькі уміння і навички допоможуть учнями під час навчання у вишах. А ще такі учні стають більш активними, ініціативними, впевненими у собі, з активною громадянською позицією».

Отже, аналіз відповідей на запитання анкети дозволяє стверджувати, що переважна більшість учителів розуміють актуальність організації дослідницької діяльності в процесі навчання історії в основній школі і вбачають її потенціал у розвитку таких якостей учня, як пізнавальна активність, самостійність, критичне мислення, уміння творчо виконувати поставлені завдання.

Для нашого дослідження було важливим з'ясувати, як вчителі розуміють суть поняття «дослідницька діяльність». З цією метою під час анкетування вчителям історії було запропоновано відповісти на запитання відкритого типу: «Як Ви вважаєте, що таке дослідницька діяльність учнів?». Аналіз відповідей показує, що для трактування поняття «дослідницька діяльність» респонденти найчастіше обирали такі дефініції-основи: *навчання, процес, активність, самостійність, мотивація, діяльність, навчально-пошукова діяльність, діяльність учнів у співпраці з учителем*. Таким чином, можна констатувати, що більшість педагогів, розкриваючи *сутність поняття «дослідницька діяльність»*, акцентують увагу, насамперед, на активній і самостійній пошуковій діяльності учня. Також у їхніх відповідях наголошується на тому, що дослідницька діяльність – це творча співпраця педагога з учнями щодо вирішення певної навчальної проблеми, при цьому роль вчителя зводиться до консультування та організації такої діяльності. Частина респондентів звертає увагу на вмотивованість навчання і вважає, що дослідницька діяльність (з боку вчителя) - це нові шляхи мотивації (зацікавлення) учнів до навчання історії, спонукання їх до творчої діяльності.

Зауважимо, що при спільності підходів педагоги по-різному пояснюють зміст поняття «дослідницька діяльність». Для конкретизації проведеного аналізу наведемо деякі відповіді вчителів на запитання: «Як Ви вважаєте, що таке дослідницька діяльність учнів?»:

- ❖ «це самостійна пошукова робота учнів як на уроці, так і в позаурочний час;
- ❖ це процес самореалізації особистості;
- ❖ самостійний пошук учнями відповідей на запитання, зіставлення фактів, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, формулювання висновків;
- ❖ суб'єктивне відкриття нових знань у процесі пошуку відповіді (розв'язання) на поставлене запитання чи проблеми;
- ❖ дослідницька діяльність учнів – це нові шляхи зацікавлення учнів навчанням,

спонукання їх до творчості, розвиток життєвих компетентностей особистості, здатної здійснювати самостійний вибір і приймати відповідальні рішення в різноманітних ситуаціях;

- ❖ дослідницька діяльність – вид інтелектуально-пошукової роботи, коли учень самостійно шукає відповідь на поставлене запитання за допомогою додаткової літератури, документів та свідчень респондентів;
- ❖ це можливість самореалізації учителя й учня як дослідників нового, невідомого чи маловідомого. Але це й можливість здобути вміння та навички пошукової роботи, обробки інформації, її представлення...;
- ❖ це вища ступінь самостійної діяльності учнів, що пов'язана з пошуком відповіді на творче, дослідницьке завдання з наперед невідомим рішенням;
- ❖ з боку вчителя - це нові шляхи мотивації учнів до навчання історії, спонукання їх до творчої діяльності; з боку учня - це самостійна пошукова робота (або за допомогою вчителя) як на уроці, так і в позаурочний час задля вирішення певної навчальної проблеми;
- ❖ це спільна діяльність вчителя та учня, яка спрямована на самостійний пошук учнями відповідей на дослідницьке завдання. При цьому роль вчителя зводиться до консультування та організації такої діяльності;
- ❖ це діяльність учнів (за підтримки вчителя), спрямована на самостійне отримання знань із навчального предмета;
- ❖ це вид навчальної діяльності учнів, який ґрунтується на пізнавальній самостійності учнів і спрямований на відкриття учнем суб'єктивно нових знань і способів дій».

Втім, як свідчать результати анкетування, деякі педагоги спрощено розуміють сутність дослідницької діяльності і зазначають, що дослідницька діяльність це:

- ❖ «коли дитина спостерігає якесь історичне явище та описує і аналізує його;
- ❖ теоретично – учень досліджує проблему, яка йому цікава. Практично – вчитель підшукує тему цікаву учневі, і вдвох вони збирають інформацію та оформляють її належним чином;
- ❖ удосконалення вмінь і навичок учнів, пошук істини, закріплення знань;
- ❖ наукова діяльність, написання науково-дослідницьких робіт, МАН;
- ❖ робота учнів, спрямована на глибше опрацювання якоїсь теми».

Причина такого спрощеного розуміння дослідницької діяльності в процесі навчання історії полягає, насамперед, у тому, що в методиці викладання історії недостатньо уваги приділено практичним аспектам організації дослідницької діяльності учнів. Крім того, більшість підручників не містять системи дослідницьких завдань. Відповідно частина вчителів стикається з труднощами в організації дослідницької діяльності і не приділяє їй належної уваги.

На запитання: «Які з перерахованих компонентів дослідницьких умінь Ви намагаєтесь розвивати у своїх учнів? (виберіть декілька варіантів)» відповіді вчителів історії розподілилися таким чином:

- ❖ працювати з історичними документами різного типу – 82,3% (А);
- ❖ відстоювати свою точку зору, пояснювати, полемізувати – 82,3% (В);
- ❖ здобувати інформацію з різних джерел одночасно та порівнювати історичні факти – 79% (С);
- ❖ аналізувати історичний матеріал, виділяти головне в навчальному матеріалі – 75,8% (D);
- ❖ продукувати ідеї, висувати гіпотези в умовах проблемної ситуації – 66,1% (Е);

- ❖ обґрунтовувати, систематизувати, класифікувати – 61,3% (F);
- ❖ проявляти незалежність судження, нестандартність мислення – 56,5% (G);
- ❖ самостійно знаходити проблему в історичному матеріалі – 46,8% (H);
- ❖ бачити протиріччя, переносити знання і вміння в нову ситуацію – 38,7% (I);
- ❖ передавати здобуту теоретичну інформацію іншим у доступній формі – 30,6% (J).

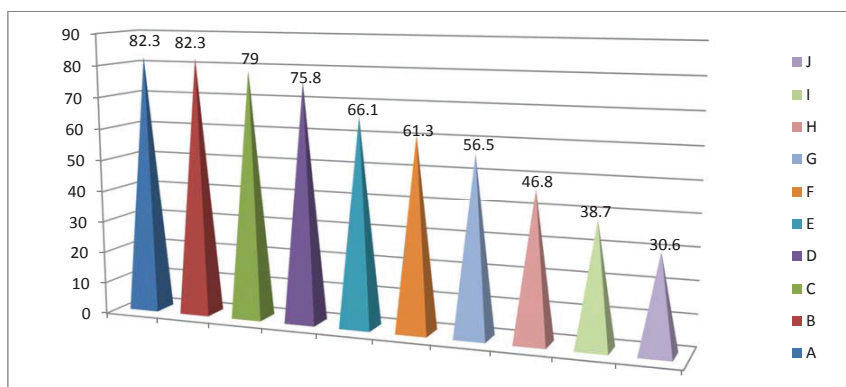

Рис. 2 Діаграма відповідей вчителів на запитання: «Які з перерахованих компонентів дослідницьких умінь Ви намагаєтесь розвивати у своїх учнів? (виберіть декілька варіантів)».

Результати анкетування (див. рис. 2) засвідчили те, що опитані вчителі більше уваги приділяють роботі з історичними джерелами, документами, дискусійним моментам (зокрема полеміці), аналізу історичного матеріалу. Втім, недостатньо уваги вони приділяють умінням знаходити проблеми в історичному матеріалі (а це першооснова дослідницької діяльності), продукувати ідеї, висувати гіпотези в умовах проблемної ситуації, бачити протиріччя, переносити знання і вміння в нову ситуацію, проявляти незалежність судження, нестандартність мислення, передавати здобуту теоретичну інформацію іншим у доступній формі. Це, на нашу думку, вносить дисбаланс у повноцінну організацію дослідницької діяльності в процесі навчання історії в основній школі, адже саме в цих компонентах умінь полягає практичний бік зазначеної діяльності. Саме з цього починається власне навчальне дослідження. Така ситуація спонукала нас під час розробки методичного посібника «Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі» ґрунтовно розкрити методику формування цих умінь через спеціально розроблені тренінгові завдання.

Результати анкетування, представлені на рис. 2, також свідчать, що вчителі надають перевагу формуванню в учнів таких розумових дій, як аналіз, синтез, порівняння, виділення головного в навчальному матеріалі, узагальнення, систематизація, встановлення причинно-наслідкових зв'язків.

На запитання: «Які види дослідницьких робіт найбільше подобаються Вашим учням? (необхідне вибрати)», були отримані наступні відповіді:

- ❖ практичні заняття з історії, які містять елементи проблемного пошуку – 80,6%;
- ❖ участь у дискусії – 66,1%;
- ❖ завдання дослідницького характеру на уроках історії – 56,6%;
- ❖ аналіз історичних джерел, порівняння їх між собою, висловлення своєї точки зору – 51,6%;

- ❖ навчальні дослідницькі проекти – 51,6%;
- ❖ визначення можливих альтернативних ситуацій історичного розвитку за джерелами – 40,3%;
- ❖ участь у конкурсах, олімпіадах – 38,7%;
- ❖ участь у роботі предметних наукових гуртків – 32,3%;
- ❖ робота в гуртках і секціях наукових відділень Малої академії наук України – 27,4%.

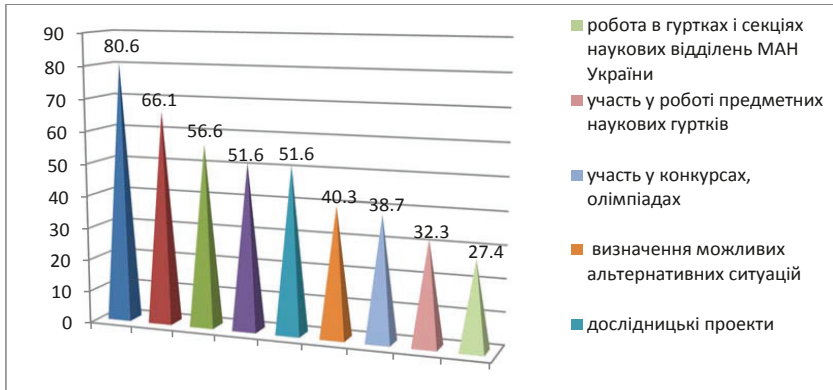

Рис. 3 Діаграма відповідей вчителів на запитання: «Які види дослідницьких робіт найбільше подобається Вашим учням? (необхідне вибрати)».

Як свідчать результати анкетування (див. рис. 3), вподобання учнів, за спостереженнями опитаних вчителів, лежать в основному в площині урочної діяльності, а саме – учням подобаються практичні заняття, дискусії та завдання дослідницького характеру. Незважаючи на те, що вчителі в процесі викладання історії більше уваги приділяють роботі з історичними джерелами (82,3% опитаних вчителів), відсоток учнів, яким це подобається, значно менший – 51,6%. Це можна пояснити тим, що вчителі часто залучають до навчального процесу однотипні історичні джерела, насамперед писемні. Водночас глибинні інтерв'ю та аналіз підручників засвідчили недостатність уваги на уроці історії роботі з такими видами візуальних джерел, як фотографія, реклама, плакат, графічна статистика, твори образотворчого мистецтва. Теж саме стосується і використання в навчальному процесі дослідницьких завдань щодо аналізу речових та усних історичних джерел. Такий підхід суттєво зменшує зацікавленість учнів у виконанні дослідницьких завдань.

На нашу думку, дослідницька діяльність учнів на уроках історії має являти собою системну пошукову роботу, яка ґрунтується на опрацюванні в процесі навчання різноманітних джерел інформації (писемних історичних джерел, наукової, публіцистичної, художньої літератури, карт, ілюстрацій, фотоджерел, спогадів очевидців подій, музейних експонатів тощо), що дає учням змогу самостійно, а на початковому етапі з допомогою вчителя, розкрити сутність історичних подій, явищ, процесів, охарактеризувати та порівняти діяльність історичних осіб, суспільний устрій, релігійні погляди і культурні здобутки народів минулого; оцінити внесок цивілізацій у світову культуру тощо. При цьому не варто обмежуватися одним джерелом історичної інформації, необхідно поєднувати роботу з ним та з іншими видами джерел, наприклад, роботу з писемним джерелом поєднати з роботою з візуальним, картою, текстом підручника. Це значно збагатить уявлення учнів про ту чи іншу історичну подію, явище.

На запитання: «З якого класу, на Ваш погляд, потрібно починати розвивати дослідницькі здібності учнів з історії?» 49,2 % опитаних учителів історії відповіли, що це потрібно робити з 5 класу, 24,6% – з 6 класу, 13,1% – з 7 класу, 6,6% – з 8, та 6,6% – з 9 класу.

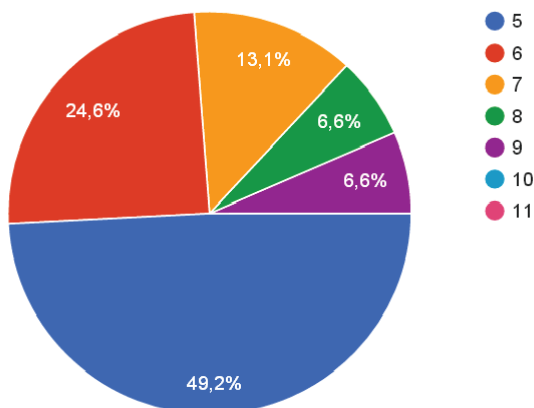

Рис. 4. Відповіді вчителів на запитання: «З якого класу, на Ваш погляд, потрібно починати розвивати дослідницькі здібності учнів з історії?»

Втім лише 63% респондентів дали відповідь, що вони активно використовують дослідницьку діяльність у навчальному процесі, 25% – час від часу, а 12% – вкрай рідко. Водночас, як ми вже зазначали раніше, 93,4% опитаних учителів позитивно ставляться до дослідницької діяльності в процесі навчання історії в основній школі. Так в чому ж причина такої невідповідності?

Проведене анкетування дозволило виділити чинники, які, на думку вчителів, негативно впливають на організацію дослідницької діяльності учнів на уроках історії в основній школі. Наводимо найбільш типові відповіді вчителів на запитання: «Які, на Ваш погляд, чинники не сприяють організації дослідницької діяльності учнів на уроках історії в основній школі?»:

- ❖ «відсутність мотивації та зацікавленості в учнів;
- ❖ перевантаження навчальних програм та підручників, чітка регламентація навчального матеріалу, недостатня кількість годин на проведення самостійної роботи, адже на вивчення історії виділяється лише 1–1,5 годин на тиждень;
- ❖ безсистемний підхід до організації дослідницької роботи;
- ❖ відсутність бажання у вчителя будувати роботу в такому ключі, відсутність мотивації до роботи;
- ❖ класична класно-урочна система, застарілі методи навчання;
- ❖ велика наповнюваність класів;
- ❖ найперше (з власних спостережень), небажання вчителя цим займатися. Адже це вимагає чимало зусиль, додаткових знань, постійного пошуку, нових ідей;
- ❖ робота вчителя в цьому напрямку не повинна носити стихійний, безсистемний характер. Багато колег не володіють методикою дослідницької діяльності;
- ❖ пасивність частини вчителів та їх незацікавленість, переобтяженість навчальних програм і підручників теоретичним матеріалом;
- ❖ відсутність критеріїв оцінювання дослідницьких робіт та завдань».

Аналіз усіх відповідей вчителів засвідчив, що основними негативними чинниками, що ускладнюють упровадження дослідницької діяльності в процес навчання історії є, перш за все, пізнавально-інформаційне перевантаження навчального процесу (насамперед, це зумовлено перевантаженістю навчальних програм та підручників), внаслідок чого учні не в змозі глибоко осмислити великі обсяги навчального матеріалу за передбачений навчальною програмою час. Як наслідок, у навчальному процесі пасивне сприйняття інформації учнями переважає над її осмисленням: учні часто завчають навчальний матеріал підручника без розуміння того, як отримані знання використовувати у життєвих ситуаціях. Велика наповнюваність класів призводить до обмеження діалогового спілкування учнів у процесі навчання. Це послаблює мотивацію учнів до навчання та їхню допитливість.

Інший бік цієї проблеми – це низька мотивація та недостатня теоретична й практична готовність частини вчителів до реалізації методики формування дослідницьких умінь учнів. Формалізм в оцінюванні навчальних досягнень учнів, коли часто дитині не дається право на помилку або ця помилка оцінюється негативно, призводить до того, що дитина боїться висловлювати перед вчителем та учнями власну думку з того чи іншого питання. Звідси безініціативність та стереотипність мислення учнів, звичка виконувати типові завдання стандартним способом і, як наслідок, свідоме чи підсвідоме стримування нетрадиційних (оригінальних) підходів до розв'язання навчальних проблем з історії.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дані, отримані під час анкетування вчителів історії, дозволяють нам стверджувати, що переважна їхня більшість розуміє актуальність організації дослідницької діяльності в процесі навчання історії в основній школі та бажає освоїти відповідну методику. Втім, під час організації дослідницької діяльності педагоги часто стикаються з багатьма проблемами, а саме не повним розумінням самої дефініції «дослідницька діяльність», відсутністю чітко структурованої методики такої роботи, перевантаженістю навчальних програм та підручників, нестачею навчального часу, великою наповненістю класів, низькою мотивацією учнів.

На нашу думку, для вирішення виявлених проблем необхідно на основі наявних у психолого-педагогічній та методичній науці теоретичних положень стосовно навчально-дослідницької діяльності розробити та впровадити в освітній процес спеціальну методику комплексного розвитку дослідницьких здібностей учнів основної школи. Розробникам навчальних програм та авторам шкільних підручників з історії з метою уникнення інформаційного перевантаження учнів під час навчання при доборі навчального змісту варто врахувати вікові можливості учнів, а також передбачити можливість виділення навчальних годин на власне навчальне дослідження учнів.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що системний підхід до освітнього процесу дає змогу розглядати дослідницьке навчання як один з можливих типів його організації, як певну систему, що поєднує відповідну мету, завдання, зміст, методи й форми та передбачає особливі результати навчання учнів. Головна особливість такого навчання – активізація навчальної роботи дітей, надання їй дослідницького, творчого характеру, і, таким чином, поступова передача учням ініціативи щодо організації своєї пізнавальної діяльності. Роль педагога за такого навчання істотно відрізняється від тієї, що відводиться йому в традиційному освітньому процесі та базується на використанні переважно репродуктивних методів навчання. Педагог стає консультантом і помічником юного дослідника. Такий підхід потребує й відбору методів і форм навчання, й нових підходів до оцінювання навчальних досягнень учнів, що відповідають вимогам організації пізнавальної діяльності учнів у процесі розв'язання проблемних ситуацій.

Використані джерела

1. Бабійчук С. М. Дидактичні умови застосування геоінформаційних систем у дослідницькій діяльності старшокласників: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Бабійчук Світлана Миколаївна; Інститут педагогіки НАПН України - Київ, 2017. – 372 с.
2. Мієр Т. І. Дидактичні засади організації навчально-дослідницької діяльності молодших школярів: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.09 / Тетяна Іванівна Мієр; Інститут педагогіки НАПН України - Київ, 2017. – 594 с.
3. Міхно О. П. Організація дослідницької діяльності старшокласників у процесі вивчення української літератури : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / О. П. Міхно; Ін-т педагогіки АПН України. - К., 2010. – 209 с.
4. Мороз П. В. Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання історії України: методичний посібник / Петро Володимирович Мороз - К.: Педагогічна думка, 2012. – 128 с.
5. Омельчук С. А. Методика навчання морфології української мови в основній школі на засадах дослідницького підходу : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 / С. А. Омельчук; Херсон. держ. ун-т. - Херсон, 2014. – 537 с.
6. Moroz P. V. Conceptual bases of the research activity in the process of teaching world history at the secondary school / P. V. Moroz , I. V. Moroz // Український педагогічний журнал. – 2015. - №. 3. – с. 102-115.

References

1. Babijchuk S. M. Dy`dakty`chni umovy` zastosuvannya geoinformacijny`x sy`stem u doslidny`cz`kij diyal`nosti starshoklasny`kiv: dy`s. ... kand. ped. nauk : 13.00.09 / Babijchuk Svitlana My`kolajivna; Insty`t pedagogiky` NAPN Ukrainy` - Ky`yiv, 2017. – 372 s.
2. Miyer T. I. Dy`dakty`chni zasady` organizaciyi navchal`no-doslidny`cz`koyi diyal`nosti molodshy`x shkolyariv: dy`s. ... d-ra ped. nauk : 13.00.09 / Tetyana Ivanivna Miyer; Insty`t pedagogiky` NAPN Ukrainy` - Ky`yiv, 2017. – 594 s.
3. Mixno O. P. Organizaciya doslidny`cz`koyi diyal`nosti starshoklasny`kiv u procesi vy`vchennya ukrayins`koyi literatury` : dy`s. ... kand. ped. nauk : 13.00.02 / O. P. Mixno; In-t pedagogiky` APN Ukrainy`. - K., 2010. – 209 s.
4. Moroz P. V. Doslidny`cz`ka diyal`nist` uchniv v procesi navchannya istoriyi Ukrainy` : metody`chny`j posibny`k / Petro Volody`my`rovych Moroz - K.: Pedagogichna dumka, 2012. – 128 s.
5. Omel`chuk S. A. Metody`ka navchannya morfologiyi ukrayins`koyi movy` v osnovnij shkoli na zasadaх doslidny`cz`kogo pidxodu : dy`s. ... d-ra ped. nauk : 13.00.02 / S. A. Omel`chuk; Kherson. derzh. un-t. Xerson, 2014. – 537 s.
6. Moroz P. V. Conceptual bases of the research activity in the process of teaching world history at the secondary school / P. V. Moroz , I. V. Moroz // Ukrayins`ky`j pedagogichny`j zhurnal. – 2015. - №. 3. – s. 102-115.

Мороз П. В., кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник, старший научный сотрудник отдела обществоведческого образования Института педагогики НАПН Украины

Мороз И. В., научный сотрудник отдела обществоведческого образования Института педагогики НАПН Украины

**ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИСТОРИИ
В ОСНОВНОЙ ШКОЛЕ**

Статья посвящена анализу практики организации исследовательской деятельности в процессе обучения истории в учреждениях общего среднего образования. С целью установления фактического состояния использования исследовательского подхода в изучении истории авторами статьи было проведено анкетирование учителей, глубинные интервью и беседы с ними. Анализ ответов учителей дал авторам основания утверждать, что подавляющее большинство учителей понимает актуальность организации исследовательской деятельности в процессе обучения истории в школе и желает освоить

соответствующую методику. Результаты анкетирования также позволили авторам выделить основные факторы, которые затрудняют внедрение исследовательской деятельности в процесс обучения истории. В статье определены перспективы дальнейших исследований, связанных с разработкой, апробацией и внедрением в образовательный процесс методики комплексного развития исследовательских способностей учащихся, учебных программ и школьных учебников на основе исследовательского подхода.

Ключевые слова: процесс обучения истории; исследовательская деятельность; анкетирование.

Moroz P., Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Senior Research Officer of the Social Science Education Department of the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine

Moroz I., Research Officer of the Social Science Education Department of the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine

PRACTICAL ASPECTS OF ORGANIZING RESEARCH ACTIVITIES IN THE PROCESS OF TEACHING HISTORY IN SECONDARY SCHOOL

The article is devoted to the analysis of the practice of organizing research activities in the process of teaching history in the institutions of general secondary education. In order to determine the actual status of the use of a research approach in teaching history, the authors of the article conducted a survey for teachers, deep interviews and talks with them. The analysis of the responses of the teachers gave reason to the authors to assert that the overwhelming majority of teachers understand the relevance of the organization of research activities in the process of teaching history in primary school and sees its potential in the development of such qualities of a pupil as cognitive activity, autonomy, critical thinking, ability to creatively perform the tasks. However, according to the results of the survey, some teachers simplistically understand the essence of the research activities of pupils and do not pay enough attention to it in the process of teaching history.

The results of the survey allowed the authors to highlight the main factors that complicate the implementation of research activities in the process of teaching history: the lack of a well-structured methodology for organizing research activities, the overload of curricula and textbooks, little teaching time, the high degree of fullness of classes, low motivation of pupils. According to the authors, in order to solve the problems identified, it is necessary to develop and implement in the educational process a special methodology for the integrated development of research abilities of pupils of secondary school on the basis of the theoretical principles available in the psychological-pedagogical and methodological sciences concerning the educational and research activity. The article outlines the prospects for further research related to the development, testing and implementation of curricula and school textbooks in the educational process on the basis of a research approach.

Key words: history teaching process; research activity; survey.